sirukid, ja nende ühekordsus sobib hästi tolleaegse võrdlemisi vähema üürikorterite nõudmisega.

Nende seas näeme XVIII sajandist siirdunud vorme Jaani kiriku tagusel säilinute eeskujul. Enamasti on nad kelp- ja poolkelpkatusega lampsirukid ning viilulised lampvilakud. Osa neist lampsirukeist kuulub geneetiliselt baroki maaelamute (Landhaus) hulka, milliseid ehitasid jõukamad kodanikud. Need on kõrge mõjusa kelpkatuse ning hooldatud fassaadiga, mis kohati pilastreina püüab ampiiri sammasesist jäljendada (27. joon.). Väga huvitavat siirdevormi lambist räästamajast (sirukist) esindab rist(viil)katusega siruk. Enamasti ei ole siin tegemist mitte kahe ühevääarse teineteist läbiva katussüsteemiga, vaid enamasti istub kaldkatuse ühel või mõlemal pinnakul ainult ülik, mille viiluaken *resp.* -aknad märgivad ärklikorda. Ristkatusega sirukeid leidub igal pool meie linnades ja nad on möödunud sajandi alupoolelt ürguv taru- kui ka väikelinnade vorm. Selliseid vorme leidub ka suurlinnades (Hannover), eriti rohkesti aga Saksa väikelinnades, näit. Burgdorfis (Hannoveri ligidal), kus nad esinevad samuti peale suurt tuleõnnetust XIX sajandi alul (63).

Mansardikute seas näeme siiski ka tömp- ning vähe küll püstjaid vorme (42. joon.). Tüübilisim mansardik on kelp- või poolkelpmurdkatusega, mille alumised pinnakud järsemad ja reeglipäraselt kõmmeljad, ülemised aga leepjamad. Alumist katuse pinnakut liigestavad veel uuga-aknad, mis tavalise akna suurust võivad omada. Seetõttu omandab mansardkatusega lambik sageli kahekordse tömbiku ilme. Ja tõepoolest esindavadki nad oma katuses asuva majakorraga siirdumist üürielamule.

Ehk see vorm päritolult küll kaugel Läänes (Prantsusmaal) absolutismiajastul on sündinud, on siiski ekslik oletada, nagu esineksid mansardmajad vaid XVII sajandil tekkinud ning laienenud linnades ja nagu piirduks nende levimine Kesk-Saksamaani. Nagu W. Geisler (63) Saksamaa kohta näidanud, erineb selle vormi levimine seal vaid sageduselt, s. o. harveneb idasuunas. Ta ei esine mitte üksi XVII sajandil taandatud Sileesia asulais (Bolkenhain, Hirschberg, Polkwitz, Bunzlau, Freistadt, Liegnitz) ja residents- (Potsdam) ning ülikooli-linnades (Greifswaldi ülikooli-hoone), vaid kõigis neis linnades, kus oli värsket elevust märgata, ja ulatub Põhja- ning Kirde-Saksamaa (Königsberg!) kaudu ka Läänemeremaile, kus teda Riias, Valgas, Viljandis ning Tartus võime tähele panna. Muudkui siin ei esine mansardmaja koosseisu-moodustavalt, vaid üksikult, Tartu linnasiirdes siiski märgatavalt.

Linna aeglase kasvamise tunnuseks on suur vormide rohkus ja vahelduvus Kaagilinnas ja Aialinnas. Need vastselt läbihoonestatud alad (vrdl. geneetiline ja linna osiste planigramm XXI ja XLII) on möödunud sajandi kolmel esimesel veerandil tekkinud välislinna osad, kus hoonestus oli sedavõrt hõre, et ta linna hilisemal arenemisel tihendati, s. o. läbi hoonestati. Tarulinna tihedamalt hoonestatud linnasüdame ümber asuvad osad on aga linnasiirdena säilitanud madalama elamustuse ja esinevad linnakehas seetõttu alakõrge disharmoonse vöötena.

Tarulinna hoonestus levis kõige pealt vanu väravateid mööda; sama tendentsi osutas ta ka juba enne 1775. a. põlemist (vt. linnageneetilisel planigrammil XLII linna-ala 1772. aastal): 1837 kulgeb linna füsiognoomiline piiria la täiesti kodarjalt Tallinna ja Narva (Peterburi), Räpina (Raekoja + Jaama) ja Riia maanteed mööda, ulatub aga kiireliselt välja ka Kaarli ja Tähtvere uuli pidi mõlema samanimelise mõisa poole (vt. linnageneetiline planigramm). Sellega valitses juba tolleaegses linnas keskpagevus ning ava-asula aktinomorfsus oli veel markantsem, sest tarulinnal oli oma territooriumi piires küllalt ruumi levida, teisest küljest aga seepärast, et kodarteid mööda oli parim ühendus linnasüdamega, aga nende vanade teede olemasolemisel saadi ka pinnamoe takistusist (lamminiiskus!) kergemalt üle. Radiaalne asustamine sündis sellele vaatamata, et linna territoorium oli juba XIX sajandi esimesel veerandil püstkülikuliselt ja ruuduliselt plaanistatud (22) (23) (24).

See oli geomeetriline ajastu linnaehitamises (EACT mpp V, geometrische Charte), mil mõeldi, et linna uulistiku rõhtsa (taseme) plaaniga on kõik linnaplaani koostamistööd korras (64) (65), kus linna projektija joonistuslaual figureerusid vaid joonlaud ja kolmnurk. Täisnurgi lõikuva teestiku suuna määrasid kõige pealt asemeolud, ja nagu kirjeldavas osas (vt. ptk. teestik ja väljastik) näidatud, kulgeb teestik risti ja piki ürgorgu, jäljendades pea täielikult pinnamoodi. Selle asemel, et uule poolviltu lammilt pervele juhtida, nagu seda teevad varemalt loomulikult kujunenud kodarteed, projektiti teestik orule risti ja selle tulemusel näeme tänapäevalgi, kuidas uulid ebasoodsalt otse „mäkke" jooksevad (Mäe ja Lubja uul, kus sõidutee puudub ja jalgteed trepistikuna esinevad) või

Tartu, lk. 372